

Вступ

У тіні Біблії

«Мене, текел, перес» – це книжка, яка руйнує прийняті уявлення, але й поважає дослідників, які вивчали цю проблему раніше. У ній ідеться не про те, щоб насміхатися з непорозумінь та інтерпретаційних помилок, а щоб у діалозі й полеміці досягти максимально правильного прочитання текстів. Ця позиція має свої підстави. Вона постає з кількох непохитних переконань, які зараз узагалі не належать до широко визнаних – отож потрібно їх окреслити.

По-перше, цей збірник текстів, який аналізує лірику Ружеви́ча, зродився з переконання, що існує мистецтво інтерпретації, яке сягає сенсу тексту, і цей сенс не є довільним витвором інтерпретатора. Ця теза не така вже й незначуща, якщо незабаром мине тридцять років, відколи в Robinson College у Кембриджському університеті відбулася відома полеміка між Умберто Еко та Річардом Рорті на предмет того, чи існує об'єктивна інтерпретація¹. Очевидно, що деяких дослідників не обходить емпіричний автор і його думка про власний задум. У Польщі ця полеміка теж мала своє продовження, а участь у ній взяли найшанованіші дослідники: Владзимеж Болецький, Міхал Гловінський, Генрик Маркевич, Ришард Нич, Януш Славінський та інші теоретики літератури, філософи й культурологи, серед яких Анджей Шахай та Єжи Кміта. Як і передбачалося, проблему так і не вирішено, принаймні в тому значенні, що дійти консенсусу виявилось неможливим.

¹ *Interpretacja i nadinterpretacja. Umberto Eco, Richard Rorty, Jonathan Culler, Christine Brooke-Rose, red. S. Solini, tłum. T. Bieroń, Kraków 2008.*

Тому вважаю своїм обов'язком застерегти зацікавленого Читача, що в моїй інтерпретаційній практиці – такій ганебно традиційній! – перемогло переконання Умберто Еко, що між інтерпретацією та використанням тексту таки є відмінність, і ми можемо визначити, що певне прочитання не є влучним (або є менш влучним) із погляду «семіотичної стратегії тексту» чи просто обізнаності у власній культурі. Щобільше, я переконаний, що інтенція автора, яку можна домислити, існує, і вона не тільки є пізнаваною, а й буває важливою.

По-друге, я вважаю, що сенси, які криються в тексті, принципово залежать від волі чи інтенції автора, однак з урахуванням певної міри несвідомості (підсвідомості, неясних асоціацій, образів та архетипів), обумовлених не тільки психічно, а й культурно та історично. А отже, події кривавої бійні, якою було ХХ сторіччя, теж не можна обминути, не можна забути також про ідеологічні основи людської поведінки і здійсненого вибору, про що треба сказати трохи ширше.

Саме тому особливе значення має як складна біографія поета, так і автокреація (самостворення) автора (Яцек Лукасевич називає це явище «ТР»²), яка повинна й надалі протистояти доступним для нас історичним знанням, хоч – як ми знаємо – розрізнення між фікцією й історією є нелегким, якщо, як вважає італійський учений, ми схильні подеколи змішувати фікцію й життя: прочитувати життя так, ніби це фікція, і прочитувати фікцію як життя. Деякі з цих помилок приємні й невинні, інші абсолютно неминучі, ще інші – лякають³.

² «Хто такий ТР? Це витвір – результат важкої праці, яка здійснюється в матерії слів, що чинить опір; образ, що змінюється, користується костюмами й масками – але його ніколи не можна ідентифікувати з костюмом чи маскою; це хтось, хто має для реципієнта безсумнівну самототожність і водночас є незакінченим витвором, структурі якого автор присвятив життя. Він може бути ліричним суб'єктом в окремих віршах, є суб'єктом циклу в поемі з кількох частин чи окремій збірці, суб'єктом лірики у її цілості (неосягненим і неосягненим), – зрештою, суб'єктом усєї письменницької творчості Тадеуша Ружевича. Ліричний суб'єкт, суб'єкт збірки, суб'єкт лірики й суб'єкт усєї творчості відрізняються між собою, виступають на різних рівнях тексту, різним є ступінь їхньої залежності від біографії автора, по-різному вони залежать також від його волі, від його свідомих рішень» (J. Łukasiewicz, TR, Kraków 2012, s. 5).

³ U. Eco, *Sześć przechadzek po świecie fikcji*, tłum. J. Jarniewicz, Kraków 1996, s. 133.

Як ми знаємо, Умберто Еко дотримує слова. На доказ того, що фікція буває приємнішою для нашої ментальності, ніж життя, та що немає безпомилкових правил на розрізнення одного й іншого, автор «Відкритого твору» бавиться наведенням різних початків романів, перемішаних із першими реченнями текстів, які описують дійсність – як-от щоденники, історичні твори або газетна інформація. Правда, у цій праці автокреаційні елементи будуть представлені не як спроби обману, а як вияв нарративної самототожності, а демаскування мітології не буде підставою до звинувачення автора, а послужить упізнаванню глибоких ран і психічних ураз, що впливають на літературну й екзистенційну позицію поета.

По-третє, я звертаю увагу на факт, що є певні зовнішні обставини, які впливають на спосіб читання: наше ставлення та читацькі компетенції, дух епохи, час прочитання та інші чинники, які безпосередньо не пов'язані з текстом, але впливають на завжди історичне сприйняття і його змінність. Отож дослідницька самосвідомість вимушує ствердити, що на спосіб прочитання вибраних творів Ружевича мало вплив знання католицької доктрини та Біблії, вивчення філософії релігії та певний історичний момент. У цьому останньому випадку потрібно звернути увагу, що оцінка історичних подій, позицій і політичного вибору поета здійснювалася з погляду незалежної Польщі, а не Польської Народної Республіки. Зрештою, сам поет усвідомлював, що так звана «національна ганьба» буде суворо оцінена після здобуття незалежності, про що свідчить вірш «*Серце підступає до горла*» (збірка поезій «Вихід», 2004), а поступливість щодо комуністичної влади не буде приводом до схвалення. День суду наближався: «XXI століття підкрадалося як злодій».

Я вважаю (і це четверте положення, яке особливо стосується творчості Ружевича), що релігійні чи й антирелігійні вірші Ружевича потрібно читати в контексті значень християнської релігії (в основному католицької, іноді протестантської), а особливо в стосунку до біблійної символіки. Бо ж не підлягає сумніву, що біблійні топоси, події, образи, символи та й сама біблійна мова є тим першоджерелом, у яке занурені вірші Ружевича. Деякі твори неможливо читати, не звернувши увагу на факт, що ми маємо справу з мисленням *stricte* релігійним – навіть якщо висловлювання перебуває у явній суперечності з доктриною, модифікує її, додає деталі, творить літературний апокриф або є індивідуальним засвідченням досвіду *homo religiosus*. Тому літературні тексти вступають у конфронтацію з біблійними

текстами та офіційним ученням католицької церкви, щоб звернути увагу на схожість і відмінність, бо тільки таке зіткнення виявляє повноту сенсу і щось промовляє про вагання сучасності:

[...] сказав Бог
 з вогненного куща
 який став попелом
 («Серце підступає до горла», збірка «Вихід», 2004)

утомлений
 я шукав тіні
 під деревом пізнання
 добра і зла
 але дерево всохло
 розвіялося
 чорним ангелом обдертий
 з віри надії любові
 я опинився на дорозі
 пустій темній
 вихолодженій

поодаль чулось мені
 гавкання собак і людей

але в домі не було Батька
 ні братів ні хліба
 («*** (*Einst hab ich die Muse gefragt*)»,
 збірка «Барельєф», 1991)

Інакше кажучи, основним контекстом віршів Ружеви́ча, які відсилають до християнства, є Біблія, а зокрема Євангеліє. Саме тут треба зауважити, що «християнська віра пов'язана з історичним об'явленням – очевидно, що ця дія в Бога в Часі надає цінності образам і символам в очах християн» (як говорить Мірча Еліаде), що не заважає тому, що «історія постійно докидає нові значення, які, однак, не руйнують відповідну структуру символу»⁴. Ружеви́ч – один

⁴ M. Eliade, *Obrazy i symbole. Szkice o symbolice magiczno-religijnej*, tłum. M. Rodak, P. Rodak, Warszawa 2009, s. 223.